
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

ΠΥΘΑΓΟΡΙΚΗ ΑΝΑΒΙΩΣΙΣ

Στο έργο του Λουκιανού *Βίων πρᾶσις*, όπου πωλούνται σε δουλοπάζαρο οι διάφοροι φιλοσοφικοί βίοι, ο πρώτος πωλούμενος είναι ο Πυθαγορικός βίος. Ο Ερμής, που εκτελεί χρέη κήρυκα, προσπαθεί να προσελκύσει τους αγοραστές παρουσιάζοντας τα προσόντα του συγκεκριμένου δούλου (§ 2):

τὸν ἄριστον βίον πωλῶ, τὸν σεμνότατον. τίς ὠνήσεται; τίς ὑπὲρ ἄνθρωπον εἶναι βούλεται; τίς εἰδέναι τὴν τοῦ παντὸς ἁρμονίαν καὶ ἀναβιῶναι πάλιν;

Είναι φανερό ότι εδώ απαριθμούνται γνωστά χαρακτηριστικά στοιχεία της ζωής και της διδασκαλίας του Πυθαγόρα: η σεμνότης (πρβ. Διογένη Λαέρτιο 8,11: *καὶ γὰρ καὶ σεμνοπρεπέστατος λέγεται γενέσθαι*), οι θρυλούμενες υπερανθρώπινες ιδιότητές του (πρβ. Ιάμβλιχο, *Περὶ τοῦ Πυθαγορείου βίου* 2,15 Deubner - Klein, σ. 9,18-20: *καὶ μεῖζόν τι ἢ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐνιδόντες τῇ τοῦ παιδὸς εὐκοσμίᾳ*. Διογένη Λαέρτιο 8,11: *καὶ αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ δόξαν εἶχον περὶ αὐτοῦ ὡς εἶη Ἀπόλλων ἐξ Ὑπερβορέων ἀφιγμένος*), η διδασκαλία του για την αρμονία του σύμπαντος (πρβ. Διογένη Λαέρτιο 8,33: *τὴν τ' ἀρετὴν ἁρμονίαν εἶναι ... καὶ καθ' ἁρμονίαν συνεστάναι τὰ ὅλα*) και το ἀναβιῶναι πάλιν.

Το τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό του ἀναβιῶναι νομίζω πως αξίζει τον κόπο να μας απασχολήσει, επειδή στο παρελθόν συσχετίστηκε με την πυθαγορική διδασκαλία για τη μετενσάρκωση ή μετεμψύχωση. Η ερμηνεία αυτή δηλώνεται με σαφήνεια τόσο σε μεταφράσεις όσο και σε ερμηνευτικά υπομνήματα του λουκιανείου έργου. Μερικά ενδεικτικά παραδείγματα:

1. Μεταφράσεις:

(α) A. M. Harmon¹: «Who wants to apprehend the music of the spheres and to be born again?».

(β) B. P. Reardon²: «Who wants to understand the cosmic harmony? Or live another life?».

---

1. *Lucian*, τ. 2 [Loeb Classical Library], London - Cambridge, Massachusetts 1915, σ. 453.

2. *Lucian, Selected Works* [The Library of Liberal Arts], Indianapolis - New York - Kansas City 1965, σ. 94.

(γ) L. Casson³: «Want to know the harmony of the universe? Want your soul to transmigrate?».

2. Ερμηνευτικά υπομνήματα:

(α) F. G. Allinson⁴: «*τίς ὑπὲρ ... ἀναβιῶναι*: Hermes reels off the conventional list of Pythagoras's peculiarities – his rather arrogant assumption of superior knowledge; the music of the spheres; rebirth, etc.».

(β) T. Beaupère⁵: «*ἀναβιῶναι πάλιν* fait une première allusion à la métempsychose; mais, en bon camelot, Hermès donne à ses promesses un caractère aussi alléchant qu'inprécis; c'est double avantage: il accroît le prestige du personnage grâce au mystère qui l'entoure; en outre, de la métempsychose il tait l'aspect pénible, soit que ses renaissances constituent un cycle éternel, soit qu'elles puissent prendre des formes peu agréables».

(γ) I. Calero Secall⁶: «Por habernos legado la tradición un Pitágoras envuelto en leyenda y por la escasez de fuentes es difícil discernir cuál es la auténtica doctrina pitagórica. Lo verdaderamente cierto es su teoría de la transmigración y reencarnación de las almas, según la cual éstas sólo podían escapar de las continuas palingenesis y regresar de nuevo al mundo divino mediante una práctica especial de vida y el conocimiento de los principios matemáticos que rigen el universo».

Ωστόσο για την ερμηνεία αυτή θα μπορούσε κανείς να εκφράσει κάποιες αντιρρήσεις:

(1) Στις αρχαίες μαρτυρίες για την πυθαγορική φιλοσοφία δεν χρησιμοποιείται το ρήμα *ἀναβιώω* για να δηλωθεί η διαδικασία της μετεμψύχωσης, όπως φαίνεται από τα σχετικά αποσπάσματα που συγκέντρωσαν οι H. Diels και W. Kranz⁷, αλλά και από τους βίους του Πυθαγόρα που συνέταξαν ο Διογένης ο Λαέρτιος⁸, ο Πορφύριος⁹ και ο Ιάμβλιχος¹⁰.

(2) Το ρήμα *ἀναβιώω* χρησιμοποιείται από τον Λουκιανό για να δηλώσει την επιστροφή κάποιου από τον θάνατο στη ζωή, δηλαδή την ανάστασή του, και όχι για τη μετενσάρκωση της ψυχής του σε άλλο διαφο-

3. *Selected Satires of Lucian* [The Norton Library], New York 1968, σ. 314.

4. *Lucian, Selected Writings* [College Series of Greek Authors], Boston - New York - Chicago - London 1905, σ. 95.

5. *Lucien, Philosophes à l'encan*, τ. 2, Paris 1967, σ. 9.

6. *Luciano, Subasta de vidas* Málaga 1988, σ. 33, σημ. 4.

7. *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τ. 1, Berlin 1951 (φωτ. ανατ. Zürich, Hildesheim 1982), σσ. 96-105 (αριθ. 14: Pythagoras) και σσ. 446-480 (αριθ. 58: Pythagoreische Schule).

8. *Βίοι φιλοσόφων* 8,1-50, έκδ. H. S. Long, *Diogenis Laertii Vitae philosophorum*, τ. 2, Oxonii 1964, σσ. 393-416.

9. *Βίος Πυθαγόρου*, έκδ. É. des Places, *Porphyre, Vie de Pythagore, Lettre à Marcella*, Paris 1982, σσ. 36-66.

10. *Περὶ τοῦ Πυθαγορείου βίου*, έκδ. L. Deubner και U. Klein, *Iamblichi De vita Pythagorica liber*, Stuttgartiae 1975.

ρετικό σώμα. Η χρήση αυτή φαίνεται τόσο από τον τίτλο του έργου *Ἀναβιοῦντες ἢ Ἄλιεὺς* όσο και από άλλα χωρία, π.χ. *Μένιππος ἢ Νεκρομαντεία 1: ἐλελήθει Μένιππος ἡμᾶς ἀποθανῶν, κᾶτα ἐξ ὑπαρχῆς ἀναβεβίωκεν;*

(3) Ο Λουκιανός χρησιμοποιεί το ίδιο ακριβῶς ρήμα και σε άλλο έργο του, αναφερόμενος και πάλι στον Πυθαγόρα. Πρόκειται για το *Ὀνειρος ἢ Ἄλεκτρουῶν*, όπου ο φτωχός τσαγκάρης Μίκυλλος συζητά με τον κόκορά του, ο οποίος του αποκαλύπτει ότι σε μια προηγούμενη ζωή του ήταν ο Πυθαγόρας. Καθώς λοιπόν ο ἄλεκτρουῶν κάνει λόγο για την εκπαίδευσή του και τα ταξίδια του, ο Μίκυλλος προσθέτει (§ 18): *ἤκουσα ταῦτα καὶ ὡς δόξιας ἀναβεβιωκένας ἀποθανῶν. Πρόκειται για αναφορά στο περιστατικό που καταγράφει ο Διογένης ο Λαέρτιος 8,41: λέγει γάρ (ενν. Ἐρμιππος) ὡς γενόμενος ἐν Ἰταλίᾳ (ενν. Πυθαγόρας) κατὰ γῆς οἰκίσκον ποιῆσαι καὶ τῇ μητρὶ ἐνετείλατο τὰ γινόμενα εἰς δέλτον γράφειν σημειουμένην καὶ τὸν χρόνον, ἔπειτα καθιέναι αὐτῷ ἔστ' ἂν ἀνέλθη. τοῦτο ποιῆσαι τὴν μητέρα. τὸν δὲ Πυθαγόραν μετὰ χρόνον ἀνελεθεῖν ἰσχνὸν καὶ κατεσκελετευμένον· εἰσελθόντα τ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν φάσκειν ὡς ἀφίκεται ἐξ Ἄιδου· καὶ δὴ καὶ ἀνεγίνωσκεν αὐτοῖς τὰ συμβεβηκότα¹¹.*

Η υποτιθέμενη αυτή κατάβασις του Πυθαγόρα στον Ἄδη, η οποία μαρτυρεῖται και από άλλες πηγές¹², προφανῶς ήταν γνωστή στον Λουκιανό, που δεν έχανε ευκαιρία να διακωμωδήσει τα παράδοξα και παράλογα που πίστευαν αβασάνιστα πολλοί από τους συγχρόνους του. Νομίζω λοιπόν ότι η φράση *ἀναβιῶναι* πάλιν στο *Βίων πρᾶσις 2* και η φράση *ὡς δόξιας ἀναβεβιωκένας ἀποθανῶν* στο *Ὀνειρος ἢ Ἄλεκτρουῶν 18* αναφέρονται στο ίδιο ακριβῶς περιστατικό του πυθαγορείου βίου. Ο Λουκιανός βάζει στο στόμα του Ερμή, που απαριθμεί τα προσόντα του πωλούμενου δούλου, το *ἀναβιῶναι* πάλιν, όχι για να κάνει αναφορά στην πυθαγορική διδασκαλία για τη μετενσάρκωση, αλλά για να διακωμωδήσει υπαινικτικά την υποτιθέμενη κατάβασιν του Πυθαγόρα.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

11. Πρβ. και Διογένη Λαέρτιο 8,21: *φησὶ δ' Ἰερώνυμος κατελθόντα αὐτὸν (ενν. Πυθαγόραν) εἰς Ἄιδου τὴν μὲν Ησιόδου ψυχὴν ἰδεῖν πρὸς κίον χαλκῷ δεδεμένην καὶ τρίζουσαν, τὴν δ' Ὀμήρου κρεμαμένην ἀπὸ δένδρου καὶ ὄφεις περὶ αὐτὴν ἀνθ' ὧν εἶπον περὶ θεῶν.*

12. Βλ. π.χ. Σχόλια στον Σοφοκλή, *Ἡλέκτρα* 62 (σ. 102,17-22 Parageorgius): *Πυθαγόρας καθείρξας ἑαυτὸν ἐν ὑπογείῳ λογοποιεῖν ἐκέλευσε τὴν μητέρα ὡς ἄρα τεθνηκῶς εἶη, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιφανεῖς περὶ παλιγγενεσίας καὶ τῶν καθ' Ἄιδου τινὰ ἑτερατεύετο, διηγούμενος πρὸς τοὺς ζῶντας περὶ τῶν οἰκείων οἷς ἐν Ἄιδου συντετυχηκένας ἔλεγεν. Για το θέμα της πυθαγορικής καταβάσεως βλ. και J. Bompaire, *Lucien écrivain: Imitation et création* [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 190], Paris 1958, σσ. 371 και 616-617.*

ΑΡΙΣΤΩΝ Ο ΧΙΟΣ ΚΑΙ GNOMOLOGIUM NEAPOLITANUM

Το 1935 ο F. Sbordone εξέδωσε για πρώτη φορά δύο γνωμολόγια από τους κώδικες Neapolitanus gr. II D 22 (*Gnomologium Neapolitanum I*) και Neapolitanus gr. II C 37 (*Gnomologium Neapolitanum II*)¹. Στο πρώτο από αυτά περιλαμβάνονται και τρεις γνώμαι που αποδίδονται στον στωικό φιλόσοφο Αρίστωνα τον Χίο (αριθ. 6, 7 και 8).

Οι δύο πρώτες γνώμαι (αριθ. 6 και 7) διασώζονται και στο *Gnomologium Vaticanum*, το οποίο εξέδωσε ο L. Sternbach², γι' αυτό και ο Sbordone, σύμφωνα με τη γενικότερη τακτική που ακολουθεί, δεν εκδίδει το πλήρες κείμενο των γνωμικών αυτών, αλλά αρκείται να παραπέμψει στην έκδοση του *Gnomologium Vaticanum* (αριθ. 120 και 122 αντίστοιχα), επισημαίνοντας μόνο τις αντίστοιχες διαφορές από το κείμενο του Sternbach. Η τρίτη γνώμη όμως (αριθ. 8) εκδίδεται κανονικά, μια και δεν περιλαμβάνεται στο *Gnomologium Vaticanum*.

Ωστόσο, σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα γνωμικά, που αρχίζουν δηλώνοντας την πατρότητά τους (*Ἀρίστων ὁ φιλόσοφος*), το τρίτο χωρίο αρχίζει χωρίς καμιά ανάλογη δήλωση. Ο Sbordone όμως πρόσθεσε το όνομα Ἀρίστων, εκδίδοντας το κείμενο ως εξής:

Ἐπίστων· οἱ μέθη καὶ ἀδηφαγία δεδουλωμένοι οὔτε ὕπνον αἰροῦνται νήσιον καὶ εἰλικρινῆ, οὔτε ὄνειράτων ἀπαλλάττονται φοβερῶν.

Αμέσως μετά το κείμενο ακολουθεί η εξής αιτιολόγηση του εκδότη: «Per quanto nè Stobeo, nè i frammenti di Aristone lo stoico presso Arnim contengano nulla di simile, l'assenza di un lemma specifico fa riferire questa γνώμη allo stesso autore della precedente».

Είναι βέβαια συχνό φαινόμενο στα βυζαντινά ανθολόγια μια ανώνυμη γνώμη, ή και γενικότερα ένα ανώνυμο απόσπασμα, να ανήκει στον συγγραφέα των προηγούμενων κειμένων, αυτό όμως ασφαλώς δεν αποτελεί γενικό και απαραίτητο κανόνα, ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως καθοριστικό επιχείρημα για την ταύτιση της πατρότητας ενός ανώνυμου ανθολογημένου αποσπάσματος.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλιστα το γνωμικό που μας απασχολεί έχει κάποιες σημαντικές διαφορές από τα δύο προηγούμενά του, τα οποία είναι τα εξής:

1. «Sentenze di filosofi e detti celebri di antichi Spartani», *Rivista indo-greco-italica* 19, fasc. 3-4 (1935) 1-18 [113-130] = *Scritti di varia filologia* [Geminae ortae, 7], Napoli 1971, σσ. 163-194.

2. «De Gnomologio Vaticano inedito», *WS* 9 (1887) 175-206, 10 (1888) 1-49 και 211-260, 11 (1889) 43-64 και 192-242 = *Gnomologium Vaticanum e codice Vaticano graeco 743* [Texte und Kommentare, 2], Berlin 1963.

6. Ἀρίστων ὁ φιλόσοφος τοὺς πλουσίους καὶ φειδωλοὺς ὁμοίους ἔφη εἶναι τοῖς ἡμίνοις, οἵτινες τίμια βαστάζοντες ἄτιμα ἐσθίουσιν.

7. Ἀρίστων ὁ φιλόσοφος τοὺς τὰ γραπτὰ λέγοντας ὁμοίους ἔφησεν εἶναι τοῖς λεοντοχάσμοις· ἐκεῖνα γάρ, ἕως ἂν βρέχη, ῥεῖ.

Τα κείμενα αυτά, όπως ήδη επισήμανε ο Sternbach³, προέρχονται πιθανότατα από το χαμένο έργο του Αρίστωνα Ὀμοιώματα⁴, μερικά αποσπάσματα του οποίου διασώθηκαν στο ανθολόγιο του Ιωάννη Στοβαίου και εκδόθηκαν από τον H. von Arnim⁵. Τα Ὀμοιώματα, η πατρότητα των οποίων αποτέλεσε αντικείμενο αντιπαράθεσης μεταξύ των ερευνητών⁶, συγκροτούσαν μια συλλογή αποφθεγμάτων που εκφράζονταν με ευρηματικές παρομοιώσεις.

Ενώ λοιπόν τα γνωμικά αριθ 6 και 7 του *Gnomologium Neapolitanum I* εκφράζονται με αυτό τον χαρακτηριστικό τρόπο των Ὀμοιωμάτων, η γνώμη αριθ. 8 είναι φανερό ότι δεν ανήκει στην ίδια κατηγορία. Από την άλλη μεριά, ως προς το περιεχόμενο, δεν βρίσκουμε κανένα παράλληλο στα σωζόμενα αποσπάσματα του Αρίστωνα του Χίου. Συνεπώς είναι πολύ παρακινδυνευμένο να αποδώσουμε στον συγκεκριμένο συγγραφέα το παραπάνω κείμενο, μόνο και μόνο επειδή ακολουθεί ανώνυμο δύο επώνυμα γνωμικά.

Το πρόβλημα βρίσκει την οριστική λύση του, κατά τη γνώμη μου, με τη διαπίστωση της πραγματικής προέλευσης του αποσπάσματος που μας ενδιαφέρει. Πρόκειται για χωρίο του Ιωάννη του Χρυσοστόμου από τον λόγο *Περί γαστριμαργίας και μέθης*, που είναι ο 12ος σε μια σειρά λόγων οι οποίοι συγκροτήθηκαν κατά θέματα μετά τον θάνατο του Χρυσοστόμου από τμήματα άλλων λόγων του και έχουν γενικό τίτλο Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων. Στα συμφραζόμενα γίνεται σύγκριση του μέθυσου και του αδηφάγου με γουρούνι και με δαιμονισμένο (PG 63,648,64-649, 17): ὄντως οὐδὲν οὕτω τῷ δαίμονι φίλον ὡς τρυφή καὶ γαστριμαργία. τί γὰρ οὐκ ἐργάζεται κακὸν ἢ τρυφή; χοίρους ἐξ ἀνθρώπων ποιεῖ, καὶ χοίρων χεῖρους ... οἱ γὰρ μέθη καὶ ἀδηφαγία δεδουλωμένοι οὔτε ὕπνον αἰ-

3. WS 10 (1888) 23 = *Gnomologium Vaticanum*, σ. 55.

4. Για την απόδοση του έργου Ὀμοιώματα στον στωικό Αρίστωνα τον Χίο, και όχι στον περιπατητικό Αρίστωνα τον Κείο, βλ. F. Ritschl, «Aristo der Peripatetiker bei Cicero de Senectute § 3», *RhM* n.F. 1 (1842) 198-200 = *Opuscula philologica*, τ. 1, Lipsiae 1866 (φωτ. ανατύπ. Hildesheim - New York 1978), σσ. 558-559.

5. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, τ. 1, Lipsiae 1905 (φωτ. ανατύπ. Stutgardiae 1978), σσ. 88-89. Στην έκδοση του von Arnim δεν περιλαμβάνονται τα αποσπάσματα του Αρίστωνα που διασώζονται στο *Gnomologium Vaticanum* (αριθ. 120-123), ούτε βέβαια τα αντίστοιχα του *Gnomologium Neapolitanum I*, τα οποία εξετάζουμε.

6. Βλ. A. M. Ioppolo, *Aristone di Chio e lo stoicismo antico* [Elenchos. Collana di testi e studi sul pensiero antico, 1], Napoli 1980, σσ. 308-312.

ροῦνται γνήσιον καὶ εἰλικρινῆ οὔτε ὄνειράτων ἀπαλλάττονται φοβερῶν⁷.

Ἡ τελευταία αὐτῆ περιόδου τοῦ χρυσοστομικοῦ κειμένου (PG 63,649, 14-17) φαίνεται ὅτι προσέχτηκε ιδιαίτερα ἀπὸ κάποιους βυζαντινοὺς συντάκτες ἀνθολογίων, μὴ καὶ τὴ συναντοῦμε ὄχι μόνον στο *Gnomologium Neapolitanum I*, ἀλλὰ καὶ στον Ψευδο-Μάξιμο, *Κεφάλαια θεολογικά* 65 (*Περὶ ἐνυπνίων*), 9 Sargologos, σ. 660 (τοῦ Χρυσοστόμου) = 65,10 Phillips, σ. 703 (τοῦ Χρυσοστόμου) = κεφ. 58, σ. 375, 23-27 Semenon (τοῦ Χρυσοστόμου) = κεφ. 65, PG 91,1000A (προηγείται: Βασιλείου), στον Ψευδο-Αντώνιο, *Μέλισσα* 1,43 (*Περὶ ἐνυπνίων*), PG 136, 921C (*Νείλου*), καὶ στο *Florilegium Baroccianum* 44 (*Περὶ ἐνυπνίων*), 15 Sargologos, σ. 837 (προηγείται: τοῦ Χρυσοστόμου).

Εἶναι μάλιστα ἀξιοπροσοχῆς τὸ γεγονός ὅτι ἡ συγκεκριμένη γνώμη ἀποτελεῖ τὴ μοναδική παρεμβολή πατερικοῦ κειμένου μέσα σὲ ἓνα γνωμολόγιο ποῦ ἀπαρτίζεται ἀποκλειστικά καὶ μόνον ἀπὸ γνωμικά «κοσμικῶν» ἀρχαίων συγγραφέων καὶ φιλοσόφων.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

7. Στο συγκεκριμένο χωρίο ὁ συμπληθῆς ἀντλήσει προφανῶς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου *Λόγος ὅτι τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται* 7 (PG 52,468, 45-47): ἄπαν αὐτῶν καταδεσμοῦντες τὸ σῶμα ἀλύσεως σιδηρᾶς χαλεπωτέρῳ δεσμῶ τῷ τῆς μέθης καὶ τῆς τρυφῆς, καὶ μήτε ὕπνον ἀφρούμενοι γνήσιον, εἰλικρινῆ, μήτε ὄνειράτων ἀπηλλαγμένοι φοβερῶν.